

Таран Я.А.

Діаспора та її роль у політичному розвитку суспільства

Таран Ярослав Анатолійович, здобувач

Інститут держави і права імені В.М. Корецького, НАН України, м. Київ, Україна

Анотація. Аналізуються основні проблеми розуміння діаспори як чинника політичного впливу на країну проживання. Досліджено особливості її еволюції як культурно-політичного явища. З'ясовано вплив діаспори на розвиток політичних процесів та комунікаційних зв'язків. Виявлено можливості етичного впливу діаспори в умовах глобалізації.

Ключові слова: міграційні процеси, етнонаціональні меншини, діаспора, національні інтереси, глобалізація

Останніми роками діаспори (етнічні спільноти, національні меншини) різних народів привертають до себе все більшу увагу як пересічних громадян, провідних науковців, так і політичних діячів. Це зумовлено наступними чинниками:

По-перше, у світі внаслідок різних причин все більших обертів набирають міграційні процеси як добровільного, так і вимушеного характеру. Збройні конфлікти, глобалізаційні процеси, кризові явища призводять до того, що нині багато людей залишають батьківщину і виїждять до інших країн. Згідно зі статистикою, протягом останніх 50 років чисельність міжнародних мігрантів збільшилася майже втричі. За оцінками експертів ООН, сьогодні кожний 35-й житель земної кулі є міжнародним мігрантом, а в розвинених країнах – уже кожен десятий [8].

По-друге, до цього спонукають загальноприйняті міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, складовою яких є права національних меншин. Держави, що порушують національні права людини, осуджуються світовим співтовариством а активна підтримка прав людини та своєї діаспори вже не вважається "втручанням у внутрішні справи іншої держави" [11]. "Всі народи мають право на самовизначення. За силою цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток, " – проголошує ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [5].

З цього та інших документів Ради Європи – Європейської конвенції прав людини, Рамкової конвенції про захист прав національних меншин, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Документу Копенгагенської наради з людського виміру тощо [7] – випливає право кожного народу на створення власної держави, або ж на певне виокремлення в межах складного державного утворення. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, була прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, яка покладає на держави обов'язок захищати на їх територіях існування та самотність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та створювати умови для розвитку такої самотності [12].

Отже, особам, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин (діаспори), надається право, на рівність перед законом, рівність у всіх областях економічного, соціального, політичного і культурного життя. В цьому контексті міжнародний досвід засвідчує, що в більшості випадків питання стосовно становища і прав представників діаспори розглядаються як конкретизація загальноновизнаних прав люди-

ни. Інакше кажучи, національна меншина розглядається як суб'єкт політичної діяльності, а не пасивний об'єкт влади. Саме тому на сьогоднішній день ставлення до національних меншин у країнах їхнього проживання змінюється на краще.

По-третє, сучасні інформаційні технології дозволили збільшити інтенсивність міжособистісних контактів між представниками національних меншин, її окремими територіальними частинами та національним ядром, що кардинально змінило здатність цих структур до самовідтворення [11].

Тема діаспори в сучасній політичній науці користується популярністю, передусім серед послідовників теорій міграції, культурології, етноконфліктології, антропології, демографії, біхевіоризму, юриспруденції тощо. Але, незважаючи на велику кількість публікацій, створення цілих інститутів, відповідна галузь ще не достатньо розроблена. Серед дослідників діаспори досі точаться гострі суперечки щодо правильного визначення понять і термінів, які визначають зазначене явище.

Всі племена, народності і нації єдині за своєю суспільно-політичною сутністю та природними і духовними якостями. Водночас вони відрізняються одне від одного не тільки рівнем економічного і соціального розвитку, а й побутом, способом життя, мовою, звичками, формами своїх культурних цінностей тощо. Для всіх представників Homo Sapiens психічні характеристики (сприйняття, відчуття, емоції, пам'ять, мислення тощо) однакові, але, разом з тим присутня різниця в формах поведінки, світобачення, світосприйняття, особливостях темпераменту, стилі мислення та в особливостях відчуття і реакції. І як би далеко від свого національного ядра людина не опинилася, добровільно чи примусово, із покоління в покоління зберігаються її національні риси. Саме ці ознаки в першу чергу і визначають етнічну ідентифікацію представників великих соціальних груп, якими виступають плем'я, народність, нація, діаспора.

Для визначення певної національної групи (етнічні меншини, біженці, трудові мігранти і т.д.), що мешкає поза межами своєї історичної батьківщини, термін "діаспора" сьогодні вживається досить часто. Це поняття дещо ширше, ніж об'єднання людей за етнічною чи національною ознакою. Не маючи на меті уточнити визначення поняття "діаспора", лише зауважимо, що існують певні особливості, притаманні життєдіяльності, культурі, побуту тощо, які відрізняють діаспору від меншини. Як справедливо відзначає віцепрезидент Інституту національної стратегії Російської Федерації А. Мілітарьов, у сучасній літературі цей термін досить довільно застосовується до різних процесів і явищ, з "вкладанням" у нього того змісту, який

вважається за потрібне тим чи іншим автором чи науковою школою [8].

На загал, мова йде про будь-які групи, які з тих чи інших причин проживають за межами свого національного ядра. По-суті, використання терміну "діаспора" стало спробою об'єднати усі можливі процеси етнічного розмежування [10]. Хоча, у сучасній науці точного формулювання поняття "діаспора" немає, можна виділити загальні критерії діаспори за прагматичним принципом та підкреслити, що феномен діаспори може проявлятися на таких рівнях, як соціально-психологічний, інституційний, загальнодержавний та міжнародний [10].

Необхідно зазначити, що існує декілька підходів до класифікації діаспор та об'єднань етнічних представників нетитульної нації країни, які можна вважати діаспорою. Класифікаційними ознаками можуть бути часові терміни утворення, їх чисельність, географічні ознаки тощо. Діаспора становить інтегральну частину країни поселення, внаслідок чого її члени, на відміну від недавніх іммігрантів, зазвичай є громадянами даної країни, що не мають наміру повертатися на історичну батьківщину, прагнучи водночас одержати від останньої допомогу в збереженні своєї етнокультурної ідентичності. Останніми десятиліттями питання, що стосуються закордонних громад, діаспор, часто піднімаються у світовому політичному, економічному та інформаційному просторі. Такий інтерес світового співтовариства до теми захисту етнічних громад, які становлять меншість населення в державах свого поселення, зумовлений тим, що діаспорні громади можуть стати як містком дружби і співробітництва, так і джерелом міжнаціонального та міждержавного протистояння, свідченням чого є гіркий досвід військових конфліктів, що розгорілися останніми роками на етнічному ґрунті.

Те, що діаспори різних народів у світі привертають до себе все більшу увагу, значною мірою пов'язано з особливим ставленням, яке на офіційному рівні надається правам людини, незалежно від її національної належності, дотриманню й захисту цих прав з боку впливових міжнародних об'єднань і організацій, урядів провідних країн світу. Можна навіть сказати, що нині в цивілізованому світі підтримка своїх діаспор, турбота про своїх земляків з боку тих чи інших країн стала певним "правилом хорошого тону", і навіть набула певної моди.

Роль і значення діаспор значно зростає в умовах загального процесу глобалізації, який характеризується значними потоками міграції і має об'єктивний характер. Нині зростаючі обсяги міграції, які створюють або поповнюють вже існуючі діаспори слід розглядати не лише як постійне всеохоплююче явище, а й як важливий фактор формування нового світового порядку. Різке збільшення масштабів міграції йде паралельно з консолідацією іммігрантських етнічних спільнот. У нових для себе умовах проживання емігранти прагнуть заручитися підтримкою представників своєї етнічної (національної) групи, які вже "освоїлися" в країні проживання. Намагаючись підтримувати один одного, вони прагнуть об'єднатися, щоб не тільки вижити, а й зберегти свої звичаї, традиції, мову в чужому для них етнокультурному середовищі. Об'єднання в общини формуються, як правило, за національним чи етнічним

принципом. При цьому нові потоки міграції можуть приєднуватися до вже створених об'єднань (діаспор) або утворювати нові. В результаті число діаспор у світі безперервно збільшується [8].

Процес утворення діаспор набув уже настільки значних масштабів, що в світі, вже практично неможливо знайти країну, де не існувало б діаспори іншого народу, так само як і країну, вихідці з якої не утворювали б хоча б невеликої діаспори в якій-небудь іншій країні або декількох країнах. Поширена раніше індивідуальна інтеграція іммігрантів до приймачного їх суспільства все більше замінюється колективною інтеграцією, в результаті чого виникає інша, діаспоральна форма розселення народів [8]. На думку західних вчених, які зробили вагомий внесок у розробку теорії націоналізму (У. Коннор, Е. Геллер, Е. Сміт та ін.), в умовах глобалізації етноси активно розширюють і поглиблюють свої функції, перетворюючись із суб'єктів культури в суб'єкти права і політики [6].

Діаспори справляють вагомий вплив на приймаючі країни. Вони змінюють їх демографічну структуру, етнічний і конфесійний склад. Діаспори не тільки зберігають свої традиції, звичаї, обряди, але часто і нав'язують суспільству чужі для нього цінності. Зростає вплив діаспор не тільки на внутрішню, але і на зовнішню політику приймаючих країн, оскільки великі транснаціональні діаспори, що користуються значними фінансовими ресурсами, активно лобіюють інтереси тих країн, які ще недавно були для них батьківщиною і з якими вони мають тісні зв'язки. За словами російського етнологів, С. Арутюнова, "якщо врахувати постійне зростання числа діаспор, їх динамізм, активні економічні, політичні зв'язки, лобізм аж до самих верхів і в країнах проживання, і в приймаючих країнах, то роль їх у сучасному світі переоцінити неможливо" [1]. Зростання чисельності іммігрантських громад та їх інституціоналізація відбуваються настільки стрімко, що це, на думку деяких експертів, дає підстави говорити про "діаспоризацію світу", а деякі з них вважають, що сучасний світ становить собою "не стільки суму держав ..., скільки суму діаспор" [3]. Подібне твердження навряд чи можна назвати беззаперечним. Діаспори, безсумнівно, відіграють роль як у внутрішній політиці тих країн, в яких вони влаштувалися і які стали для них "другою батьківщиною", так і в світовій політиці, де вони все активніше заявляють про себе як про самостійного гравця. Але говорити про "діаспоризацію світу", напевне, поки що рано, хоча не можна виключати того, що розвиток людства може піти і за таким сценарієм [8].

На небезпеку, яку таїть у собі цей процес, звертають увагу багато дослідників. Так, В. Дятлов зазначає, що "поява нового елемента в особі діаспор не тільки серйозно ускладнює палітру соціальної структури населення, особливо міської його частини, але неминуче порушує колишню рівновагу, звичний уклад життя, що вносить у суспільство нові механізми розвитку та нові конфлікти". Причому "фактори, що викликають до життя це явище, носять довготривалий і глибокий характер і тому його вплив на суспільство не тільки збережеться, але й посилюватиметься" [8].

Феномен діаспори належить до найбільш значущих реалій сучасних міжнародних відносин. Розуміння цього присутне у зовнішньополітичних стратегіях тих кра-

ін, які будують свої відносини з іншими державами з урахуванням позицій та інтересів своїх колишніх співвітчизників, які проживають у цих державах. Досвід цих країн показує, що діаспори здатні служити потужним чинником міжнародного впливу країни їх походження. При цьому далеко не завжди ініціатором цих зв'язків стає країна результату; нерідко сама діаспора створює систему мережевих зв'язків, в якій історична батьківщина займає призначене для неї місце. Тому сучасні держави, як правило, переважну увагу приділяють саме тій частині діаспори, яка сама проявляє ініціативу у встановленні й підтримці тісних контактів з титульною державою. Відтак закономірною є актуалізація досліджуваної проблеми в контексті політичної науки, що зумовлюється кількома обставинами.

По-перше, глобалізація як один з домінуючих векторів розвитку світової системи незмінно стимулює зростання тенденцій взаємозалежності і взаємодоповнюваності світу. Впровадження нових інформаційних технологій, телекомунікацій і транспортних засобів "звужує" світ у його тимчасовому і просторовому вимірах, що приводить до необхідності пошуків універсальних засобів попередження та управління соціальними і політичними конфліктами. Якщо діаспори можуть виступати як фактор співробітництва в міждержавній і транснаціональній сферах, то в умовах зростаючої взаємозалежності актуалізується проблема їхнього впливу [10].

По-друге, до найбільш значних змін у післявоєнній міжнародній системі відносять зміну складу акторів, що стало однією з причин множення транснаціональних взаємозв'язків та їхнього посилення. Етнічні діаспори є одним із важливих і маловивчених акторів сучасних економічних, політичних, культурних комунікацій, що зайняли власну нішу у внутрішньополітичному житті різних країн і чинять серйозний вплив на стан і розвиток міждержавних відносин [10].

По-третє, стабільний політичний розвиток неможливий без розв'язання проблеми "народів у розсіянні" і "розділених народів". Феномен діаспори містить історично аргументовану відповідь на питання про збереження етнокультурної ідентичності народів, їхньої історичної долі в умовах перманентних міграцій та національно-державної організації людських спільнот [10].

Отже, діаспора акумулює в собі всі ознаки етнічних і національних груп, а також етнонаціональних меншин. Вона формується на їхній основі, інституалізується, акумулює у собі етнокультурний, етнополітичний зміст [10].

Розвиток такого феномена як транснаціональні мережі зовсім по-іншому змусив окреслити роль і місце діаспор у системі міжнародних зв'язків і звернути особливу увагу на їхній економічний, соціокультурний та суспільно-політичний потенціал. Розуміння діаспори як найважливішого зовнішньополітичного і економічного ресурсу набуває значного поширення у міжнародній практиці сучасних держав, що мають значний потенціал використання "діаспорального" ресурсу на міжнародній арені. Адже присутність діаспори за кордоном розглядається як фактор реалізації національних інтересів, що забезпечує економічну, культурну і мовну присутність у країнах, що мають для держави важливе геополітичне і стратегічне значення. Це, власне,

той фактор двосторонніх відносин, де діаспора здатна виступити в ролі "мосту".

Використання потенціалу діаспори для створення мережі економічних, суспільно-політичних та інших зв'язків – досить поширена світова практика [10]. Адже далеко не завжди перше слово належить державі: нерідко саме діаспора створює систему мережевих зв'язків, і держава (історична Батьківщина) стає однією з ланок цієї міжнародної мережі.

Не менш актуальною є прагматична потреба діаспор підтримувати на достатньому рівні елементи власної етнонаціональної ідентичності, самобутності й відповідно протидіяти викликам асиміляційного характеру, незмінно присутніми в тій чи іншій мірі та інтенсивності в рамках чужого національно-державного середовища. Очевидно, що у цьому питанні без національної підтримки комплексного характеру з боку власної національної державності протистояння таким викликам ускладнюється, а часто стає і зовсім недовідомим [10].

Прагматизм діаспори вимагає свого інституційного, структурного оформлення. Останнє передбачає наявність певного центру планування, координації та реалізації політики щодо діаспори зусиллями державних структур, безпосередньо сконцентрованих у цій сфері діяльності. Політика держави мешкання щодо діаспори оцінюється як один з важливих показників політики стосовно до історичної батьківщини діаспори, що знаходить відображення у прийнятті зовнішньополітичних рішень. У той же час підтримка збереження і розвитку культурного, мовного та інформаційного простору як чинника "національної присутності" в країнах зарубіжжя розглядається як важливе зовнішньополітичне завдання [10].

Як правило, держави володіють обмеженими інструментами впливу на міжнародні міграційні потоки. Їхня здатність встановлювати інституційні регулятори міграції виявилася істотно підірваною діяльністю недержавних акторів у сфері міграції (багатосторонніх інститутів, транснаціональних корпорацій, діаспор і т.д.), тому наявність недержавних акторів міжнародного, регіонального і локального рівня можна розглядати як цілеспрямований виклик державній політиці і одночасно як допоміжний засіб управління, який за належної координації цілей і ресурсів може сприяти підвищенню ефективності міграційного управління.

Це важливо й тому, що неврегульованість правових питань щодо становища нових діаспор призводить не тільки до внутрішньополітичної нестабільності і ускладнення міждержавних відносин, але може переходити у конфлікти, що загрожують регіональній стабільності. Така ситуація своєю чергою вимагає активнішого використання методів політичного прогнозування і превентивної дипломатії.

Відтак стратегія виживання та розвитку сучасної етнічної діаспори полягає в інституціоналізації внутрішньополітичних та транскордонних мереж комунікацій етнокультурних громад. Як учасниця різнорівневих і різноспрямованих комунікаційних потоків діаспора, володіючи специфічним характером складу, ресурсів і цілей, претендує на набуття статусу повноправного суб'єкта політичних відносин, що несе відповідальність за збереження регіональної і глобальної безпеки і стабільності. Етнонаціональні діаспори, пройшовши етап

становлення і боротьби за виживання, за допомогою комунікативної діяльності прямо чи опосередковано підтримують історичну батьківщину, піднімають її добробут і авторитет. Характерними є в той же час тенденції узурпування діаспорами прав на вираз "волю народу" та участь у регіональних і локальних конфліктах, в які залучені етнічно споріднені групи [10].

Отже, підсумовуючи вищеведене, констатуємо:

1. Основою створення діаспори є еміграційні процеси, зумовлені різними причинами і чинниками, переважно соціально-економічного і політичного характеру. Міграційні процеси сучасного світу дедалі збільшуються, складають важливу частину процесу глобалізації і зачіпають практично всі країни.

2. Діаспорні організації так чи інакше беруть участь у важливих сферах життя країни проживання і є не тільки формою і механізмом існування історично сформованих спільнот, які є носіями певних етнокультурних традицій, а й політичним інструментом. Діаспора може сприяти реалізації цілей зовнішньої політики держави "національного ядра". Налагодження, розширення і всебічне зміцнення зв'язків з діаспорою має на меті досягнення певних раціональних політичних і економічних цілей. Зокрема, це стосується використання інтелектуального, політичного та економічного потенціалів діаспори для встановлення дружніх і тісних стосунків національного ядра з державами прожи-

вання представників діаспори, посилення ролі, яку відіграє держава у світовому співтоваристві, а також підняття іміджу держави.

3. Проведення досліджень проблематики діаспори передбачає розробку рекомендацій для налагодження більш щільних стосунків з державами, де проживають представники діаспор. Сьогодні використання потенціалу діаспори для створення мережі економічних, суспільно-політичних та інших зв'язків стало досить поширеною світовою практикою. Багато в чому цьому сприяв стрімкий розвиток транснаціональних мереж, що змусило переоцінити економічний, соціокультурний та суспільно-політичний потенціал сучасних діаспор.

4. За допомогою діаспорних організацій можна вирішувати питання спеціального (професійного) характеру: адміністративно-поліцейський режим, влаштування на навчання, роботу тощо. При чому все це не виходить за рамки закону.

5. Найбільша допомога діаспорі – це не стільки матеріальна, скільки моральна та політична її підтримка, передусім шляхом визначення проблем представників даної групи як одного з пріоритетів зовнішньої політики держави. Робота з діаспорою повинна бути не декларативною, а конкретною, оскільки представники діаспори відзначаються здатністю відрізнити порожні декларації від реальних справ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнов С.А. В мире все больше людей, живущих на два дома и две страны. – URL: <http://noev-kovcheg.1gb.ru/article.asp?n=96&a=38>. – Назва з екрана
2. Верховна Рада України; Закон від 04.03.2004 № 1582-IV Про правовий статус закордонних українців (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 25, ст.343). – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/>
3. Докучаева А. Проблемы диаспоры. – URL: <http://www.zatulin.ru/institute/sbornik/046/13.shtml>. – Назва з екрана
4. Євтух В.Б. Закордонне українство. Навчальний посібник./ В.Б. Євтух., В.П.Трощинський, А.А. Попок – К.: ВІК, 2005. – 308 с.
5. Зарубіжні українці. - К.: Україна, 2008
6. Ким А.С. Этнополитическое исследование современных диаспор (конфликтологический аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пол.наук: спец. 23.00.02.
7. Кирилич В.П. Українці в Польщі: проблема збереження етнопольської ідентичності як чинник українсько-польських відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. пол. наук: спец. 23.00.04
8. Кондратьева Т.С. Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия. – URL: <http://www.perspektivy.info>
9. Лагутов Ю.Е. Политико-управленческие засады взаимодействия Украины с украинскою диаспорою в державах Европейского Союза: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01
10. Монолатій І.С. Діаспора як фактор політики у сучасному світі. – URL: <http://zavantag.com/docs/208/index-1084426-1.html?page=5>. – Назва з екрана
11. Трощинський В.П. Українці у світі 15 том / В.П. Трощинський, А.А.Шевченко – К., Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – 352 с.
12. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення. - Тернопіль: Чарівниця, 1999

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Arutyunov S.A. There are More and More People who Live in Two Houses and the Two Countries in the World URL: <http://noev-kovcheg.1gb.ru/article.asp?n=96&a=38>. – Title from the screen.
2. Verkhovna Rada of Ukraine; Law dated 04.03.2004 № 1582-IV About the Legal Status of Ukrainians Living Abroad (Vidomosti Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2004, N 25, Article 343). – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/>. – Title from the screen.
3. Dokuchaev A. Problems of Diaspora. – URL: <http://www.zatulin.ru/institute/sbornik/046/13.shtml>
4. Evtuh V.B. Ukrainians Abroad. Handbook. / V.B. Evtuh., V.P.Troschinsky, A.A. Popok – K.: VIK, 2005. – 308 p.
5. Foreign Ukrainians. – K.: UKRAINE 2008.
6. Kim A.C. Ethnopolitical Study of Modern Diasporas (Konfliktological aspect): Thesis dis. PhD polit. sc.: spec. 23.00.02.
7. Kirilich V.P. Ukrainians in Poland: Problem of Etonational Identity Maintainance as the Factor of Ukrainian-Polish Relations. Thesis PhD dis. polit.sc.: spec. 23.00.04
8. Kondrateva T.S. Diaspora in the Modern World: the Evolution of Phenomena and Concepts. – URL: <http://www.perspektivy.info>
9. Lagutov Y.E. Political and Managerial Bases of Ukraine's Cooperation with the Ukrainian Diaspora in the European Union States: PhD Thesis.: spec. 25.00.01
10. Monolatiy I.S. Diaspora as the Political Factor in the Modern World. – URL: <http://zavantag.com/docs/208/index-1084426-1.html?page=5>
11. Troschinsky V.P. Ukrainians in the World vol. 15 / V.P. Troschinsky, A. Shevchenko - K. Publishing House "Alternative", 1999. – 352 p.
12. Ukrainian Emigration:from Ancientry till Present Time. – Ternopil: Charivnitsya, 1999

Taran Ya. Anatoliyovich Diaspora and Its Role in the Political Development of the Society

Abstract. The main problems of understanding the Diaspora as a factor of political influence in the country of residence are analyzed. The features of its evolution as a cultural and political phenomenon are researched. The influence of the Diaspora on the development of political processes and communication links is discovered. The capabilities of the ethical impact of the Diaspora in the context of globalization are detected.

Keywords: *migration, ethno-national minorities, Diaspora, national interests, globalization*

Таран Я.А. Диаспора и её роль в политическом развитии общества

Аннотация. Анализируются основные проблемы понимания диаспоры как фактора политического влияния на страну проживания. Исследованы особенности ее эволюции как культурно-политического явления. Выяснено влияние диаспоры на развитие политических процессов и коммуникационных связей. Выявлены возможности этического воздействия диаспоры в условиях глобализации.

Ключевые слова: *миграционные процессы, этнонациональные меньшинства, диаспора, национальные интересы, глобализация*